SPECTRUM **HISTORISCHE** PAPERBACK

KRONIEK van de WEIMAR -REPUBLIEK-

Voorspel tot Hitler-Duitsland

Alex de Jonge

Spectrum Paperback 70

Kroniek van de Weimar-Republiek

Alex de Jonge

KRONIEK van de WEIMAR -REPUBLIEK-

Voorspel tot Hitler-Duitsland

Uitgeverij Het Spectrum Utrecht/Antwerpen

Oorspronkelijke titel: *The Weimar Chronicle - Prelude to Hitler*
Uitgegeven door: Paddington Press Ltd., Londen/New York

Vertaald door Walter van Opzeeland
Eerste druk 1980

Typografie en omslagontwerp: Jack Jacobs

20.0070.01 D1980/0265/88 ISBN 90 274 5920 7

Inhoud

Inleiding

Volgens niet-vakgenoten staan historici, en misschien denken deze laatsten er zelf ook wel zo over, voor de onmogelijke taak de waarheid aan het licht te brengen. Historici doen een scherpzinnige keuze uit zorgvuldig geselecteerde bronnen om een juist evenwicht te bereiken en om alles wat van belang is op te nemen in hun uitvoerig, niets vertekenend verslag. Als zij de moed ertoe hebben, kunnen ze bovendien nog de zo zorgvuldig verzamelde gegevens bekijken en een poging wagen deze ten behoeve van hun lezers te interpreteren.

De Weimar Kroniek beoogt veel minder. Dit boek spruit voort uit mijn belangstelling voor het Duitsland van Weimar en het Berlijn van de jaren twintig, een belangstelling die ik heb zo lang ik me kan herinneren. Ik heb getracht iets van die sfeer te doen herleven, die een gevoel van heimwee oproept naar gebeurtenissen die plaatsgrepen vóór mijn geboorte, voorvallen die lang niet altijd plezierig waren. *De Kroniek* is niet het werk van een schiftende en analyserende historicus. Het is, zoals de titel al zegt, het werk van een kroniekschrijver die vastlegt wat hij weet, denkt of gehoord heeft over wat er is gebeurd. Als zodanig is *De Kroniek* een verzameling stemmen: uittreksels van dagboeken, krantenieuws, ooggetuigeverslagen, memoires en herinneringen, die grotendeels voor zich kunnen spreken. Ik heb mijn gegevens geput uit primaire bronnen, in die zin, dat ik maar weinig rechtstreeks gebruik heb gemaakt van boeken over andere boeken. In plaats van mijn gegevens te interpreteren, heb ik slechts getracht ze te publiceren en vanuit deze functie stel ik evenveel belang in wat mensen meenden te hebben gezien als in hetgeen er 'werkelijk' gebeurde; dit soort vervormingen is soms waardevoller dan de waarheid zelf als het erop aankomt de gevoelens uit een tijdsbestek aan de weet te komen.

Het zou dwaas zijn te doen alsof men als schrijver onbevooroordeeld zou zijn. Mijn vooringenomenheid weerspiegelt zich in het gekozen materiaal en ook in de daarop geleverde commentaren. Daarom kan ik dit maar beter al in het begin toegeven. De lezers zullen algauw een pro-Duitse, anti-Franse vooringenomenheid bespeuren in het verslag over de Franse bezetting. Toch komt het mij voor dat iedereen die met de feiten vertrouwd is, het moeilijk zou vinden vol te houden dat het gedrag van de Fransen voorbeeldig was. Evenzeer koester ik een

hartgrondig vooroordeel jegens alle politieke bewegingen die zich kanten tegen een op vrije verkiezingen en algemeen stemrecht gebaseerde sociaal-democratie – hoewel de sociaal-democraten van de Weimarrepubliek niet altijd ieders bewondering afdwingen. Een wat irrationeler vooroordeel (en ik hoop dat ik mij in dit opzicht heb kunnen beheersen) is een voorkeur voor Pruisen boven Beieren. Ik geef toe: dit is onverklaarbaar.

Hoewel *De Kroniek* een groot grondgebied beschrijft, wordt niet alles erin behandeld. Er wordt weinig gezegd over de acties van de Freikorpsen in de Baltische provincies of in Opper-Silezië. De verovering van de Annenberg wordt er niet in gevierd. De *Länder* en het leven op het platteland komen er bijna in het geheel niet in voor.

Belangrijker nog is het feit dat *De Kroniek* zich in meer dan één opzicht concentreert op één brandpunt: de fakkeloptocht waarmee Hitlers ambtsaanvaarding op 30 januari 1933 werd gevierd. Ik probeer aan te tonen waarom zovele Duitsers die machtsovername verwelkomden, waarom toen volslagen vreemden elkaar op straat omhelsden en uitriepen: 'Eindelijk zijn we veilig.' Deze intentie heeft in hoge mate de gerichtheid van dit boek bepaald. Bijgevolg worden ook díe aspecten van de officiële politiek van het Duitsland van Weimar, die door toedoen van Hitler geen kans maakten, hier niet behandeld. Er wordt ook geen gewag gemaakt van de prestaties van Stresemann. En om andere redenen wordt de 'culturele opbloei' ten tijde van Weimar – op het gebied van muziek, wetenschap, literatuur, heel het geestesleven – nauwelijks aangeroerd. Dit onderwerp is elders reeds uitvoerig behandeld en voor lezers die de details niet kennen, zou een verhaal hierover een eindeloze opsomming lijken van onbekende, zij het veelgeprezen namen.

De Kroniek is een poging een bepaald Duitsland te doen herleven en in het bijzonder een bepaald Berlijn. Dát Duitsland, dát Berlijn zijn zonder meer verbazingwekkend fel en ongebreideld, vaak vervuld van een bizarre, plompe poëzie; zij zijn uitermate hongerig en ook uitermate triest, zij vertonen trekjes van ernstige krankzinnigheid, van ziekelijkheid. Het verhaal van het Duitsland van Weimar leert ons dat oude gewoontes een taai leven hebben. Na de oorlog immers deed Duitsland erg veel moeite zichzelf te bevrijden uit die duidelijke hartstocht voor het militarisme en de druk van een krachtige regering. Gedurende enkele jaren kende men er een uitzonderlijke bloei, een gevoel van bevrijding uit autoritaire dwang op ieder niveau, dat in bepaalde kringen vergezeld ging van een geloof in de republiek en in het gezag van wetten. Dit waren moeizaam bevochten verworvenheden, die al te gemakkelijk verloren gingen doordat een combinatie van traditie en omstandigheden op een bepaalde manier inwerkte op harten en hersens van té veel mensen. Het moment van dat verlies is volmaakt gevangen in de laatste foto in *De Kroniek*. Oorspronkelijk getiteld 'De laatste kans' kan deze foto van Hitler, staande voor het open raam van zijn trein tijdens een verkiezingstournee, om te worden begroet door een jongetje dat door een S.S.'er wordt omhooggehouden, worden beschouwd als het symbool van Germaanse manhaftigheid, die haar jonge republiek toewijdt aan de zorgzame liefde van vadertje Adolf.

Een groot aantal mensen heeft mij bij dit boek geholpen – niet in het minst mijn ouders, die het Berlijn tussen de beide oorlogen tot een deel van mijn eigen kinderjaren maakten. De grootste rechtstreekse verplichtingen heb ik aan Lutz Becker, die van deze periode zelfs nog meer houdt dan ik. Zijn hulp bij de illustratie en zijn commentaar op de tekst zijn van onschatbare waarde; ik kan hem niet genoeg danken. Ik betuig ook gaarne mijn dank aan Helena Boucholz-Starck, Eric Christiansen, Barbara Deavin, Sefton Delmer, Albert Dreyfus, Dr. Karl Heck, Herr Huber, Christopher Isherwood, Dick Jenkins, Fräulein Müller van uitgeverij Ullstein in West-Berlijn, Gerda Redlich, professor Reiff, Frau Steck van de Landesbildestelle in West-Berlijn, graaf Nicholas Sollohub, Alec Swan, Hans Wallenberg, de buitengewoon behulpzame staf van de Wiener Library in Londen, en zeker niet op de laatste plaats Gordon Wetherell, die zo veel voor mij regelde en die zo gul was met zijn gastvrijheid. Ik wil ook David Bowie bedanken voor zijn uitnodiging te proeven hoe hij iets van die sfeer van het oude Sportpalast deed herleven, thans elektronisch versterkt.

De eerste persfoto van Adolf Hitler, genomen op 5 september 1923 tijdens de Groot-Duitse Dag in Neurenberg.

De lezer komt een aantal min of meer bekende namen en stemmen tegen in *De Kroniek*. De meeste zijn die van memoires- of dagboekschrijvers en de titels van hun werken vindt men in de bibliografie. Een van de belangrijkste bronnen vormt het dagboek van graaf Harry Kessler, de 'rode graaf'. Rood, omdat hij zowaar de Weimar-republiek steunde. Hij was een hoogst beschaafd en doorgaans evenwichtig waarnemer van gebeurtenissen en een groot kunstbeschermer. Hij hield zorgvuldig zijn dagboek bij en schreef dit soms terwijl buiten de vensters van zijn appartementen de burgeroorlog hoorbaar woedde. Hij kende de meeste belangrijke figuren op politiek en artistiek terrein en zijn dagboek levert fascinerende lectuur op.

De lezers zullen ook namen tegenkomen die niet in de bibliografie voorkomen. Het volgende lijstje vertelt iets over hen.

Alexandra Bodryeva. Een in Berlijn wonende Russische *emigrée*. Zij leidde een succesvolle *haute couture*-zaak en had vele vrienden in diplomatieke en journalistieke kringen. Zij ontmoette Hitler bij verscheidene gelegenheden en kon heel goed met diens particulier chauffeur opschieten. Kort nadat Hitler aan de macht kwam, gaf zij in haar flat een etentje voor Göring en tijdens dit feestje maakte haar papegaai 'zichzelf te schande', zo maar op het uniform van de toekomstige Reichsmarschall. De papegaai overleefde deze schande.

Helena Boucholz-Starck. Weduwe van de Duitse abstracte schilder Eric Boucholz. Deze laatste was een goede vriend van Klee, Kandinsky en de kring rond het Bauhaus. Een vrouw van Pruisisch-aristocratische afkomst, die nog steeds in Berlijn woont en werkt.

Sefton Delmer (overl. 5 september 1979). Zijn vader doceerde Engels aan de Berlijnse universiteit in de jaren vóór de Eerste Wereldoorlog. Hij ging school in Berlijn tot 1916, het jaar waarin hij en zijn moeder werden gerepatrieerd. In de jaren twintig keerde hij terug naar Berlijn als dagbladjournalist en leerde daar de nazi-leiders beter kennen dan welke andere correspondent ook. Hij schreef een opmerkelijk boek over zijn herinneringen aan Berlijn en over de Spaanse Burgeroorlog. Een

briljant en onorthodox waarnemer van de Weimar-periode en de nasleep ervan.

Gerda Redlich. Oostenrijkse en dochter van de architect die samen met Hans Poelzig het Grosse Schauspielhaus van Max Reinhardt ontwierp. Zij volgde Max Reinhardts toneelschool in Wenen en ging later naar Berlijn, waar zij optrad in produkties van Reinhardt, Piscator en vele anderen. Zij kende Brecht, werkte met hem samen en trad op in de film *Die Dreigroschen Oper.* Ook speelde zij het meisje met de ballon dat op het witte doek wordt vermoord door Peter Lorre in Fritz Langs *M.* Zij trad op in cabarets, bijvoorbeeld in Katakombe, en is nog steeds actief in het toneelleven in het noorden van Engeland.

Professor Reiff. Gepensioneerd hoogleraar economie. Vocht mee tijdens de Eerste Wereldoorlog en maakte het Berlijn van de Weimar-tijd mee. Hij is de zoon van een vakbondsleider en het Berlijn van de *golden twenties* leeft in zijn herinnering inderdaad voort als een gouden tijd.

Alec Swan. Een Engelsman die school ging in Brünn (thans de Tsjechoslowaakse stad Brno) toen dit deel uitmaakte van het Oostenrijks-Hongaarse Keizerrijk. In 1923 kwam hij in Bonn in de Franse bezettingszone te wonen, omdat het leven daar zo veel goedkoper was dan in Engeland. Later ging hij in Berlijn werken voor de filmmaatschappij UFA.

Hans Wallenberg. Trad in het voetspoor van zijn vader die als journalist verbonden was aan uitgeverij Ullstein. Was tijdens de beide wereldoorlogen in actieve dienst – tijdens de Tweede aan geallieerde zijde. Scherpzinnig waarnemer van het Weimar-gebeuren en thans werkzaam voor het Axel Springer-concern.

1

Medio 1918 werd het steeds duidelijker dat de Centrale Mogendheden de wereldoorlog gingen verliezen. Deze trieste waarheid werd door het thuisfront verzwegen of verdoezeld door hardnekkig optimistische, door het opperbevel uitgegeven communiqués, een soort voorproefjes van wat Goebbels begin 1945 eufemistisch zou toedichten aan een 'poëtische waarheid'.

Zowel aan het front als thuis was de discipline opmerkelijk goed gebleven, maar het Duitse volk had have en goed, heel zijn welzijn, opgeofferd aan de oorlog. De blokkade door de geallieerden had Duitsland aan de rand van een hongersnood, of misschien al daaroverheen gebracht, maar het volk was er nog niet door ontmoedigd. Helena Boucholz-Starck groeide op in deze jaren. Nooit, zegt zij, is zij zo hongerig geweest als toen, zelfs niet toen de Tweede Wereldoorlog op sterven na dood was.

De populariteit van keizer Wilhelm II was echter tanende, getuige een bitter grapje dat over hem en zijn zes zonen de ronde deed: 'Welk gezin gaat de oorlog overleven met alle zes de zoons in leven?'[1] Inderdaad begon eind 1918 deze uitzonderlijk ijdele, holle en verdroomde leider – 'een haas die als een leeuw brult', zoals graaf Kessler hem kenschetst[2] – de druk te voelen van het leiden van zijn volk naar de totale oorlog. De schrijver Carl Zuckmayer zag hem van dichtbij tijdens een plechtige uitreiking van onderscheidingen en hij schrok van zijn grauwe, ijzige gezicht met die blijkbaar met lijm opgekrulde snor en die holle, uitdrukkingsloze ogen. Hij had het gevoel naar een lopend lijk te kijken.[3]

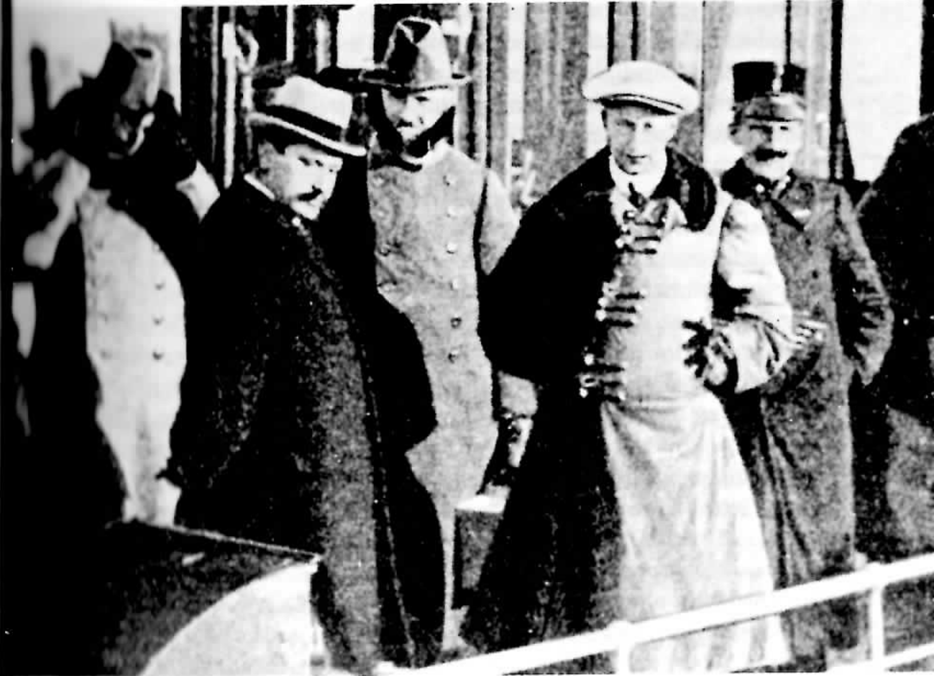
De populariteit van de keizer bij de troepen was al enige tijd tanende. Toen hij eind 1917 een regiment in de frontlinie kwam inspecteren, kregen de mannen order alle wapens te ontladen en hun munitie en bajonetten in te leveren, een instructie die met luid hoongelach werd begroet.[4] Maar de keizer was niet het enige lid van het vorstenhuis die gemengde gevoelens opriep bij de mannen. Zijn zoon, kroonprins Willy, had zo zijn eigen specifieke manier om het moreel te stimuleren. De troepen hadden er nog niet direct bezwaar tegen dat hij hun terugkeer van het front gadesloeg vanuit het slaapkamerraam van zijn hoofdkwartier met één of soms wel twee maîtresses die over zijn schouders meekeken.[5] Maar de gedachten van de mannen van een bepaald

regiment laten zich wel raden, toen het leger eens uitermate gevoelige verliezen te verduren kreeg in de Argonne, en zij hun kroonprins Willy aanschouwden, die hen uitgeleide was komen doen in een wit-flanellen broek en zwaaiend met zijn tennisracket.[6] In de herfst van 1918 kwamen de eerste tekenen dat het leger begon uiteen te vallen. De discipline in de achterste gelederen werd snel slechter. De kloof tussen officieren en manschappen, vooral reserve-officieren, bleek te groot voor het moreel van de troep en het opperbevel schijnt dit te hebben ingezien. Een van de vreemdste verschijnselen bij de Novemberrevolutie van 1918 was de snelheid waarmee over heel Duitsland binnen enkele dagen de soldaten- en arbeiderssovjets of -raden als paddestoelen uit de grond schoten. Uiteraard was er het voorbeeld van Sovjet-Rusland. Maar veel meer ter zake was het feit dat veel van deze sovjets in opdracht werden geformeerd. Uit gesprekken met veteranen van het westelijk front blijkt dat ergens, ongetwijfeld in het opperbevel, eind september 1918 orders werden uitgegeven om sovjets van officieren en manschappen te vormen, naar men mag veronderstellen om een totale ineenstorting te voorkomen.

Uiteraard werden stellig niet alle sovjets op deze manier gevormd. Carl Zuckmayer, destijds een jonge artillerie-officier, was na een week in een legerhospitaal teruggekeerd naar het front. Hij was nog niet helemaal genezen van een zware hoofdwond, maar een kapitein van de medische troepen had hem gezond genoeg verklaard om te worden gedood: 'Daarvoor hebben we nu jonge officieren nodig.' Ondanks het aanbod van een van zijn toenmalige onderofficieren, thans caféhouder van beroep, hem tot het einde van de oorlog te verbergen, voegde hij zich uiteindelijk begin november bij zijn eenheid. Hij trof zijn mannen aan terwijl zij een sovjet aan het vormen waren, waarin zij voorstelden hem te kiezen. De oudere officieren dreigden het hele stel dood te zullen schieten. Dit dreigement werd met gelach begroet en een troosteloos stel officieren droop af in een legerwagen. Zij lieten vreedzame, maar naar werd beweerd, muitende troepen achter zich, mannen die niet de Internationale zongen, maar weemoedige liedjes over hun Vaterland.

Het ironische aan deze situatie was dat Zuckmayer in de sovjet werd gekozen omdat de 'muiters' het noodzakelijk vonden dat zij onder leiding stonden van een officier. Dit punt is karakteristiek voor heel de Duitse revolutie. Steeds weer opnieuw komen wij een revolutionaire geest tegen die in bedwang wordt gehouden door een inherente behoefte aan orde en decorum.

Zuckmayer eindigt zijn verslag van de militaire ineenstorting met nog zo'n karakteristieke uiting van trots op de kwaliteit van zijn mannen. 'Uitgehongerd, verslagen, *maar mét onze wapens,* marcheerden wij

Kroonprins Willy op weg naar zijn ballingschap.

huiswaarts.' (cursivering toegevoegd)[7]

Hoewel de keizer van zijn bevelhebbers te horen had gekregen dat de oorlog onherroepelijk was verloren, klampte hij zich nog wekenlang vast aan zijn hoofdkwartier in Spa, hopend op iets dat een ommekeer teweeg zou kunnen brengen. Generaal Groener, die het opperbevel had overgenomen van Hindenburg en Ludendorff, bracht naar voren dat de keizer misschien nog zijn positie zou kunnen veiligstellen als hij naar de frontlinies zou gaan en akkoord zou gaan met de mogelijkheid gewond te raken. Maar de keizer wees dit idee van de hand.

Op 9 november 1918 werd een wapenstilstand aangekondigd. Groener gaf het leger order tot de terugtocht onder het bevel van zijn leiders en officieren. Ook liet Groener de keizer weten dat het leger diens orders niet meer zou gehoorzamen en dat het niet meer achter hem stond. De Duitse keizer gaf tegenstribbelend toe dat hij moest aftreden. Aanvankelijk hoopte hij nog koning van Pruisen te kunnen blijven, maar het werd hem duidelijk gemaakt dat zelfs dit onmogelijk was.

Een maand tevoren had Friedrich Ebert, de leider van de socialistische partij, de SPD, er bij Groener op aangedrongen dat deze in ieder geval zou zorgen voor het aftreden van keizer en kroonprins. Dan, en alleen in dát geval, zo zei Ebert, zou het voortbestaan van de monarchie onder een regent zijn verzekerd. Merkwaardige woorden voor een man die de eerste president zou worden van de Weimar-republiek.

De uitwerking van wapenstilstand en troonsafstand op het Duitse volk mag zeker niet worden onderschat. Deze beide feiten spelen samen een grote rol in de vernietiging van dat overgeërfde samenstel van geloof en zekerheden dat Duitsland zijn specifieke zelfverzekerdheid had gegeven; een zelfverzekerdheid die voortspruit uit het volste vertrouwen in de collectieve waarden van het volk. Juist het verlies van dit vertrouwen levert de verklaring op voor die zeer extreme en gewelddadige trekken van de Weimar-cultuur.

Het dienen van zijn keizer vormde de hoeksteen van het keizerlijke Duitsland voor onderwijzers, ambtenaren en vooral voor de elite van het volk: de officierskaste. Hun was geleerd dat het hoogste geboorterecht en de hoogste eer van een gentleman eruit bestond zijn keizer te verdedigen en zonodig voor hem te sterven. De troonsafstand vernietigde 'de fundamenten van wat het bouwwerk was van onze publieke moraal'.[8] De oudste broer van Baldur von Schirach, de latere leider van de Hitlerjugend, schoot zichzelf dood als vaandrig in een eliteregiment, omdat hij de troonsafstand, de ineenstorting van Duitsland en het einde van de officierskaste niet kon verdragen.[9]

Er werd wel geprobeerd de daad van de keizer goed te praten. Een trouwe geestelijke herder in Homburg trachtte vanaf de kansel zijn

kudde ervan te overtuigen dat het juist het *Duitse volk* was geweest dat zijn keizer had verlaten in deze uren van gevaar.[10] De troonsafstand werd echter in het algemeen beschouwd als de uiterste vorm van verraad: oneer, nota bene voortvloeiend uit de bron van alle eer. Zelfs Hitler zou in Berlijn standhouden en sterven. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat hij dit deed onder invloed van het slechte voorbeeld van de keizer. Professor Reiff, wiens vader een vakbondsman was en geen monarchist, herinnert zich nog goed diens reactie op de troonsafstand. Hij vond dit een schandelijke daad en meende, in navolging van Groeners advies, dat Wilhelm II ervoor had moeten zorgen de heldendood te sterven aan het Westelijk Front.

Het verliezen van de oorlog was een schokkende ervaring om voor de hand liggende redenen – en ook om nog andere. Toen Reiff en zijn broer thuiskwamen van het front, troffen zij hun vader aan in een toestand van verbijstering, waaraan ongetwijfeld het merendeel van de burgerbevolking ten prooi was gevallen. Hij kon de nederlaag maar niet rijmen met de optimistische communiqués die immers steeds van het front waren gekomen. De vereende krachten van zijn beide zoons in militaire dienst waren nodig om hem te doen accepteren dat de militaire situatie hopeloos was. Dergelijke waarheden waren voor een goed vaderlander meer dan alleen maar onverkwikkelijk, zij waren veel en veel erger. Als wat zijn zoons hem hadden verteld de waarheid was, dan waren de legercommuniqués immers vals; 'Pruisische officieren liegen niet', bleef hij ongelovig herhalen.

De vader van Reiff was een verstandig man en een democraat, maar zelfs hij had moeite met het accepteren van zo'n indrukwekkend verraad jegens de erecode. Geen wonder dat honderdduizenden anderen hiertoe nooit in staat bleken. Zij geloofden liever in de *'Dolchstosslegende'*, het 'sprookje van de dolkstoot in de rug', dat beweert dat het Duitse leger nimmer was verslagen, maar veeleer van binnenuit verraden door rode revolutionairen, in de rug gestoken door de republikeinen. Deze legende bleef die Duitsers tot troost strekken, die de werkelijkheid onmogelijk konden aanvaarden. Het sprookje werd vrolijk onderschreven door Hindenburg en Ludendorff, Duitslands krijgsheren van weleer.

Het aftreden van de keizer werd spoedig gevolgd door dat van alle andere gekroonde hoofden van Duitsland. Zij schijnen het gevoel te hebben gehad dat hun zo iets als een herhaling van de Russische Revolutie te wachten stond. Maar eens te meer bleven orde en decorum bewaard.

In het paleis van Potsdam wachtte de kroonprinses bevend het gepeupel af, denkend aan Marie-Antoinette en de recente moord op de

Onder: *November 1918 – revolutionaire matrozen met omgekeerde geweren.*
Rechts: *Revolutionaire soldaten bij de Brandenburger Tor, op 9 november 1918.*
Rechtsonder: *Januari 1919 – gewapende arbeiders en leden van een soldatensovjet rijden langs de koninklijke stallen.*

tsaar en diens gezin in Jekaterinenburg. Een oude lakei trad met bevende stem nader om de leider van de revolutionaire sovjet van Potsdam aan te dienen. Deze laatste kwam binnen, klakte met zijn hielen en vroeg namens de sovjet of Hare Keizerlijke Hoogheid zich veilig genoeg voelde. Hij voegde er de mededeling aan toe dat hij een halve sectie revolutionaire soldaten had geposteerd te harer bescherming.[11]

Toen in Dresden de revolutie uitbrak, stapte de koning van Saksen vol tegenzin op. In het plat-Saksisch liet hij zijn onderdanen weten *'Mach euren Dreck alleene'* – 'Knap je vuile zaakjes nu maar alleen op'. Ludwig III van Beieren vluchtte op 7 november uit München en 's nachts verwijderden winkeliers met het ooit zo begeerde predikaat *Hofslieferant* (hofleverancier) in allerijl het koninklijk wapen van hun puien. De volgende dag richtte Ludwig zich vanuit een van zijn kastelen bij Salzburg tot zijn volk:

Mijn leven lang heb ik gewerkt voor mijn volk. Ik heb steeds het welzijn van mijn geliefde Beieren nagestreefd. Na de gebeurtenissen van de afgelopen paar dagen, ben ik niet langer in staat te regeren en daarom ontsla ik alle ambtenaren, officieren en manschappen van hun eed van trouw.[12]

De nieuwe Beierse regering gaf de leden van het koninklijk huis toestemming voor onbepaalde tijd in Beieren te resideren, onder beding dat zij zouden beloven niet tegen de staat samen te zweren.

Het gezag van de keizerlijke wetten stortte in heel Duitsland ineen. De ineenstorting begon in de Noordzeehavens met een muiterij van de marine. Het beeld van vrachtwagens vol revolutionaire matrozen, door de straten van Duitsland trekkend met hun kreten 'Maak de straat vrij! Sluit de ramen!' behoort tot de machtigste en meest karakteristieke van alle indrukken die deze Novemberrevolutie achterliet. De rechtstreekse aanleiding tot de muiterij vormde een voorstel van de Keizerlijke Marine om tot het uiterste stand te houden. Volgens dit voorstel zou de Duitse vloot, voorafgegaan door een scherm van onderzeeboten, de Britse marine in de val moeten lokken en naar de zeebodem moeten torpederen; het doel was het verkrijgen van een betere onderhandelingspositie voor de wapenstilstand. Ongelukkig genoeg voor de plannenmakers weigerden de matrozen uit te varen. In plaats daarvan sloegen zij aan het muiten en bezetten zij de stad.

Lübeck, 5 november, proclamatie:

Sinds hedenavond is Lübeck in onze handen. Onze zaak is een rechtvaardige, zowel aan het front als thuis. Het corrupte militaire apparaat van gisteren moet met wortel en tak worden uitgeroeid. Ons doel is een onmiddellijke wapenstilstand en vrede. Wij vragen het volk in Lübeck de

kalmte te bewaren. Wij zullen niets doen om deze vrede te verstoren. Alles zal blijven als het was. Wij verwachten de medewerking van de mensen. Wij verzekeren hun dat, wat er ook is veranderd, alles zonder bloedvergieten is verlopen. Wij hopen door te gaan zoals wij zijn begonnen. Wij waarschuwen u dat geweld, plundering en beroving zullen worden gestraft met de dood. De burgerlijke autoriteiten zullen verantwoordelijk blijven voor de voedselvoorziening. – De Militaire Sovjet.[13]

Overal in het land werden nu sovjets gevormd, dikwijls onder aanmoediging van de eersten van de terugkerende militairen, die rode armbanden droegen en die nog altijd hun geweren met zich meevoerden, maar dan omgekeerd, ten teken dat zij revolutionairen waren geworden.

Hamburg, november 1918. – De stad was één en al leven en opwinding! Onafgebroken kwamen massa's militairen van de spoorwegstations! Maar zij hadden helrode banden om hun geweren en rode kokardes op hun petten. Vrachtwagens baanden zich een weg door de straten, die vol soldaten, matrozen en arbeiders waren. Zij droegen rode vlaggen met zich mee en borden met teksten als: 'Lang leve de revolutie' of: 'Alle macht aan de Arbeiders- en Matrozen-Sovjet'... Waar wij ook kwamen, wij zagen massa's soldaten en matrozen met rode banden op hun mouw. Zij waren gewapend met geweren en revolvers van zwaar kaliber. Medailles en onderscheidingstekenen trokken zij van de uniformen van hun officieren.[14]

De haat van de revolutionairen richtte zich inderdaad op hun officieren, maar in plaats van dezen te lynchen, zoals in Rusland was gebeurd, stelden de mannen zich tevreden met het afknippen van onderscheidingstekenen en het in beslag nemen van sabels. Jonge cadetten, zoals Ernst von Salomon, beschouwden deze acties als een vorm van morele verkrachting, maar niet iedereen vatte de zaken zo ernstig op. Toen Janós Plesch op 9 november in uniform arriveerde op het station van Frankfort aan de Main, namen vertegenwoordigers van de plaatselijke sovjet zijn sabel in beslag en vroegen hem naar zijn adres, zodat zij het wapen 'na de revolutie' konden terugsturen. Te zijner tijd kreeg hij het inderdaad terug in een heel keurig pakje.

Ondanks het afknippen van onderscheidingstekenen en de confiscatie van sabels, doken niet alle officieren onder. F. Gedye, die later correspondent in het Rijnland werd voor de *Manchester Guardian*, zag Frankfort aan de Oder onder het gezag van de sovjet. De manschappen hadden inderdaad het salueren eraan gegeven; de officieren echter bleven onder elkaar correct salueren.

De revolutie werd geleid met een aanzienlijk decorum. Toen een van de grote revolutionaire betogingen in Berlijn het monument van de gevleugelde victorie passeerde, zag men iemand van de stadsreiniging

bezig met het zorgvuldig schoonmaken van het mozaïek, voorstellende de intocht van de keizer in Berlijn na de oorlog van 1870.[15] Een oude man merkte met het oog op de ordelijke menigte op dat hij de revolutie van 1848 had meegemaakt; hij zei: 'Zulke vreedzame revoluties bevallen mij helemaal niet. Wij zullen er op de een of andere dag de rekening voor gepresenteerd krijgen'. Hjalmar Schacht, die later president van de Reichsbank werd, vond de revolutie ook een vreemd vreedzame affaire:

Ik zag eerst wagens rijden over de Potsdamer Platz met zwaar-bewapende rode troepen. Het was een merkwaardig schouwspel. De mensen zagen er terneergeslagen en onverschillig uit toen de wagens voorbijtrokken – zij kéken er niet eens naar. De rode revolutionairen schreeuwden, zwaaiden met hun geweren, maakten gewoon een hoop kabaal. Daartussendoor ging links en rechts het gewone verkeer van de Potsdamer Platz zijn gang. Een uiterst merkwaardig en veelzeggend tafereel, dat kenmerkend mag heten voor Duitslands ontwrichting: revolutie op vrachtwagens, onverschilligheid op straat.[16]

Toch was het een revolutie en niet iedereen kon ook zo onbevangen blijven. Professor Reiff herinnert zich nog goed dat hij, hoewel hij aan het front had gestreden, met vele anderen echt bang werd toen hij die vrachtwagens met matrozen door de straten van Leipzig zag trekken. En een andere waarnemer getuigt:

Scholen waren gesloten, kinderen werden binnen gehouden, weg van de vensters. Wagens reden af en aan op straat, met militairen en burgers. Liederen weergalmden, kolossale rode vlaggen wuifden over en achter de wagens. Tot er, volkomen onverwacht, een pantserwagen de straat instormde en mannen begonnen te schreeuwen: 'Maak de straat vrij! Sluit de vensters! Van de balkons af!' Er waren nog maar weinig mensen op straat en ineens renden die, buiten zichzelf van angst, ergens naar binnen. Een seconde later begonnen de mannen in de pantserwagen in de lucht te schieten, naar de huizen, door de straat. Aan de overkant, op een balkon, zakte een nog steeds nieuwsgierig toekijkende vrouw in elkaar. Het machinegeweer op het dak barstte nu los: tak-tak-tak. De schoten waren gericht op de pantserwagen, maar een paar verdwaalden er en boorden zich in de zandstenen muur van ons huis, vlak onder ons raam en balkon. Een half dozijn soldaten met geweren rende juist het huis aan de overkant binnen. Het machinegeweer schoot opnieuw in een beukend ritme, af en aan. Tot het ineens ophield.[17]

Het leed al met al geen twijfel dat er een revolutie had plaatsgevonden. Een jonge officier die onder het keizerlijk gezag in een hospitaal was opgenomen in een klein Duits stadje, merkte bij zijn ontslag dat hij een nieuwe wereld binnenstapte. Hij kwam een soldaat zonder onderscheidingstekenen tegen en veronderstelde dat deze er een was van een

strafbataljon, maar hij kreeg van hem te horen dat de matrozen in Kiel de revolutie hadden uitgeroepen.

Ik liep het station uit met het gevoel alsof ik Alice was, gedropt in Wonderland. Er waren heel weinig mensen buiten en de eerste soldaat tegen wie ik aan liep was kennelijk een Russisch officier. Hij salueerde beleefd en ik beantwoordde zijn groet nogal dromerig. Toen kwam er een andere man in uniform. De snit van zijn jas toonde aan dat hij een Duits officier was. Op zijn pet was een Beierse, maar geen keizerlijke kokarde. Hij droeg geen epauletten en geen sabel... Toch was hij een Beierse eerste luitenant, zojuist uit München aangekomen. Beieren was een republiek, sinds gisteren, wist ik dat dan niet? Vandaar die ontbrekende kokarde. Ik kon maar beter een paar overbodige dingen van mijzelf afhalen, als hij zo vrij mocht zijn mij wat goede raad te geven. 'Maar wie maakt dan die revolutie?' vroeg ik. Hij haalde zijn schouders op. 'Dat weet ik niet. Ik ga naar huis.'[18]

Hoewel de roden, vergeleken bij de bolsjewieken, niet angstaanjagend optraden, heerste er toch een sterk gevoel van 'rode terreur'. Van het socialisme begreep men in Duitsland in het algemeen niet veel. Voor een jonge edelman betekende het in 1918 in alle ernst: 'iets verschrikkelijks dat in Rusland gebeurt en dat de verdeling van alle persoonlijk bezit in gelijke porties met zich meebrengt en dat ook alle vrouwen tot gemeenschappelijk bezit maakt'.[19] Ook vele Beieren waren geneigd te geloven dat de socialisten uit waren op een herverdeling van vrouwen.

Terwijl Duitsland in handen scheen te vallen van de revolutionaire sovjets, ging de terugkeer van de troepen van het front gewoon door. Hoewel de discipline in Duitsland zelf was ineengestort, strekt het officieren en manschappen grotelijks tot eer dat zij hun terugkeer van de frontlinies op zo'n ordelijke en militaire manier uitvoerden. Dit was geen eenvoudige opgave, vooral niet daar de geallieerden hen vlak op de hielen zaten. Naar professor Reiff zich herinnert, was het Franse en Duitse opperbevel overeengekomen hoeveel terrein het Duitse leger zou beslaan tijdens iedere mars, maar de Fransen verbraken weldra deze overeenkomst en kwamen steeds dichter bij de dagelijkse *etapppes*. De soldaten vonden dit echter helemaal niet erg. Zij versnelden hun pas en hun stemming werd er beter op naarmate zij dichter bij huis kwamen.

Op 17 november, een sombere, barkoude dag, begonnen de generaals Plumer en Rawlingson met de ruim driehonderd kilometer lange mars naar de Rijn. Intussen hadden de Duitsers de wapenstilstandscommissie in Spa verzocht ervoor te zorgen dat de achtervolgers nooit dichter dan tien kilometer bij de achtervolgden zouden komen. Maar kan men wel van achtervolgers en achtervolgden spreken? Laat ons die opbrekende Feld-

'Revolutie in Berlijn, twee studies 1919', door Hans Baluschek.

grauen eens nader bekijken.

Een week eerder leken ze volledig ontredderd; hun opperste krijgsheer was een trieste vluchteling, hun land leek niets dan chaos te bieden. Maar nu was de situatie volkomen anders. Hindenburg, een kerel uit één stuk, had het klaargespeeld dat leger, dat ooit ten strijde trok voor een 'frisse en vrolijke' oorlog, zichzelf te doen hervinden, toen het gevaar liep als een stel anarchistische benden naar zijn land terug te keren. Het Duitse leger op weg was opnieuw een ordelijke marscolonne op de terugtocht, voor ons uit marcherend met een gemiddelde van ongeveer drieëndertig kilometer per etmaal, hoofdzakelijk in nachtelijke marsen. Twee nachtmarsen, vervolgens vierentwintig uur rust, daarna opnieuw twee nachten op wegen die òf de voetstappen luid weerkaatsten, òf kraakten van de rijp. Op deze manier meenden de Duitsers zich het best uit de voeten te kunnen maken, terwijl het merendeel van de Belgische en Franse burgerbevolking zou slapen. Overdag meenden de Feldgrauen . . . zich beter te kunnen verdedigen in geval van moeilijkheden. Er werd geplunderd, er vielen schoten en vele Feldgrauen werden vermoord en vele anderen trachtten achter te blijven in burgerkleren; maar over het geheel genomen was het weer bereiken van de Rijn door het Duitse leger van het westelijk front, het feit dat het, ongehinderd, in het donker huiswaarts kon keren, een klassieke prestatie in de militaire geschiedenis . . . In feite liep dit uit op een ware triomf voor alle betrokkenen. Naarmate de Duitsers verder hun Vaterland in marcheerden, kregen zij steeds meer het gevoel in het geheel geen verslagen leger te zijn. Zij marcheerden door steden en dorpen, overdekt met bloemen en vlaggen en onder te hunner ere opgerichte altijd-groene triomfbogen door. Zij kregen voedsel en schoeisel. Ze werden onderweg toegezwaaid. In Keulen waren de versieringen van dien aard, dat men het de Duitse troepen niet kwalijk had kunnen nemen als zij hadden geloofd de oorlog te hebben gewonnen.[20]

De uit dit verslag doorklinkende animositeit bepaalde voor een groot deel de geallieerde visie op de verslagen vijand – een begrijpelijke animositeit, die in sommige bezette gebieden langer zou duren dan in andere, maar die jarenlang stand zou houden. De feitelijke 'invasie van Duitsland' was een heel rustige aangelegenheid, hoewel de *British Expeditionary Force* (BEF) de wouden bleef doorkruisen op zoek naar sluipschutters:

Geen onaangename ontwikkelingen. Het eerste wat de BEF zag van de Duitse burgerbevolking waren bleke, bange gezichten die vanachter de gordijnen gluurden. Het eerste echte contact kwam van een klein meisje, dat op het hoefgekletter kwam afrennen uit het ouderlijk huisje om ons een kinderlijk welkom toe te wuiven.[21]

De Britse troepen waren verbaasd over de triomfbogen, opgericht

voor de terugkerende Duitse soldaten. Nog meer verbaasd waren zij over 'stadjes waar de inwoners zelfs welkomst-affiches in het Engels hadden opgeplakt – en . . . feestverlichting'.[22] Het beeld dat echter de diepste indruk achterliet bij de bezettingsmacht, die had gevochten in en getrokken was door een verwoest Frans platteland, was de uitzonderlijk ongeschonden aanblik van het Rijnland:

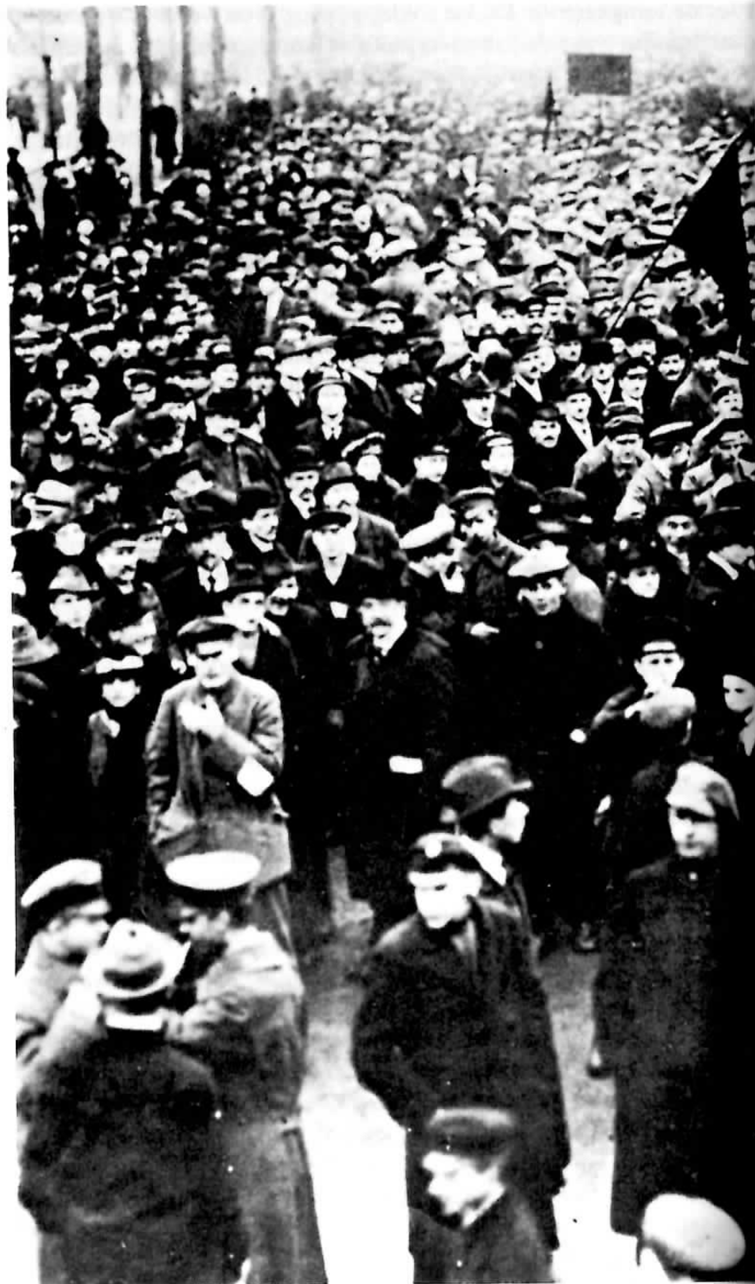
Het land is volmaakt in orde. Ieder twijgje ziet er gaaf en ongeschonden uit. Als men de uitgestrekte verwoeste gebieden in Frankrijk vergelijkt met dit vette, glimlachende land, dat geen uiterlijke tekenen vertoont van wat voor soort oorlog ook, dan lijkt de verbittering in zovele Fransen harten heel vanzelfsprekend.[23]

Intussen smolt het Duitse leger toen het eenmaal weer thuis was steeds verder weg. Professor Reiff en diens broer werden spoedig, maar ook officieel gedemobiliseerd. Vele anderen gingen gewoon naar huis. Egon Jameson, een journalist, kwam in Berlijn aan met zijn jongere broer. Onderweg hadden zij hun epauletten verloren, maar om onverklaarbare redenen had Jameson senior nog steeds de loop van een mortier:

De straten waren leeg. Af en toe zag je een tram. De meeste winkels waren gesloten. Een paar rode vlaggen hingen uit vensters en wapperden in de novemberwind. Om de paar minuten trok er een wagen, volgepropt met doodernstig kijkende mensen, voorbij. Niemand nam enige notitie van ons. Een negenjarige jongen riep ons na 'keizer-lakei!' 'Jij! Hij bedoelt jou', legde mijn broer uit.[24]

Van de terugkerende troepen werd beweerd dat ze bepaalde gewoonten meebrachten die op grote schaal zouden blijven voorkomen in het maatschappelijk leven van de nieuwe republiek:

Onze dappere soldaten voerden na hun overijlde terugtocht door de regen en modder van Frankrijk in hun vodderige uniformen de verschillende plagen met zich mee die ieder verslagen leger kent: luizen (hoofd-, kleer- en platluizen), schurft, dysenterie, een indrukwekkende verscheidenheid en hoeveelheid venerische ziekten en de ruwe taal en gewoonten van loopgraven en soldatenbordelen. Ook bloeide, zoals na iedere oorlog, de homoseksualiteit op als nooit tevoren. Geen wonder, eigenlijk: al deze bange, eenzame jongens die onder vuur samen moesten kruipen; die meisjes en vrouwen ook, die achter waren gelaten, koud, tobbend en kniezend, uitgeput, allen smachtten zij naar een beetje warmte om te kunnen geven en te kunnen ontvangen.[25]

Een betoging op de Siegesallee in Berlijn op 5 januari 1919.

2

'Van alle revoluties in de geschiedenis is de Duitse wel de minst wanordelijke geweest... Het Duitse volk zou die omwenteling als definitief hebben beschouwd als deze gewelddadig was geweest.' [1]

De revolutionairen legden de nadruk op handhaving van wet en orde en wezen extremisme af. Deze beide gegevens beheersten de novemberrevolutie, die daardoor een ongewoon ingetogen aangelegenheid was. Die thema's zouden trouwens blijven domineren en ook de politieke sfeer gaan bepalen van de Weimar-republiek zelf; zij zouden haar die fatale combinatie geven van een gebrek aan zelfvertrouwen en een overontwikkeld gevoel voor decorum, die uiteindelijk haar val zou veroorzaken.

'Hartstochtelijke kracht' was iets wat de revolutionairen van het begin af misten. Zo'n hartstochtelijke kracht zou in het Duitsland van Weimar steeds aan rechts zijn voorbehouden. Het bewind van de keizer moest op zo'n vreemde, halfslachtige manier worden omvergeworpen omdat noch de revolutionairen, noch hun tegenstanders ook maar enig benul hadden van de historische rol die zij moesten spelen gedurende een reeks van dagen die de wereld hadden moeten doen sidderen. Dit blijkt bijvoorbeeld al uit het slimme plannetje van de voorzitter van de wijkraad van Zehlendorf, een voorstad van Berlijn. Hij stelde voor de naderende golf van revolutie te keren door het volk een goedkoop middagmaal aan te bieden in een openlucht-restaurant aan de rand van de stad. Hij hoopte dat tegen de tijd dat de revolutionairen in het centrum zouden zijn teruggekeerd, zij te volgegeten en -gedronken zouden zijn om nog moeilijkheden te veroorzaken.[2]

Toch had de Novemberrevolutie meer om het lijf dan alleen maar kleinsteedse operetteachtige taferelen. De revolutie was immers diep geworteld in een Berlijn dat na jaren van oorlog en ontbering een aangrijpend grimmige en vervallen stad was geworden, vreselijk vies, kleurloos, ontluisterd, in alles onttakeld. Een toneel bij uitstek voor de hongerige, ongezonde voormannen van de novemberdagen. Alle winkels waren leeg, met uitzondering van de antiekzaken, die nu uitpuilden van de erfstukken en schatten die de verarmde aristocratie en burgerij hadden moeten verkopen om te kunnen eten.

Op 9 november was het militaire garnizoen van Berlijn in principe nog steeds trouw aan de keizer. Op de ochtend van die dag hoorde Theodor Wolff, een verdienstelijk journalist, van zijn kapper dat alle straten in zijn buurt waren afgesloten door met machinegeweren gewapende troepen. Hij was een beetje bezorgd over zijn kinderen die nog van school thuis moesten komen:

Natuurlijk hadden zij meteen een levendige belangstelling voor die handgranaten; een aardige soldaat legde hun uit waar ze toe dienden en hoe je ze moest gebruiken.[3]

Om 12.45 uur die middag kwam het nieuws dat de keizer was afgetreden. Rode vlaggen werden overal in de stad gehesen en soldaten gingen zich verbroederen met gewapende revolutionairen, die bloemen staken op hun uniformen. Schildwachten en militaire posten verdwenen als sneeuw voor de zon en men zag niet één politieman meer. Er wapperde een rode vlag boven de Brandenburger Tor; en, wat erger was, er reden geen trams meer:

De straten in het Regierungsviertel, *het hart van het officiële Berlijn, tussen het paleis en de Rijksdag, waren vol: eindeloze optochten van soldaten en arbeiders trokken onafgebroken op straat langs ons; het leek veeleer één enkele, eindeloze optocht die voorbijtrok naar het oosten. De gevels van de huizen zagen er doods uit, de luiken van alle etalages en winkelingangen waren neergelaten; alle winkels en kantoren waren door het personeel verlaten.*[4]

Arbeiders en soldaten liepen zij aan zij, zoals het lot hen samen had gebracht. De meeste arbeiders waren van middelbare leeftijd en hadden ernstige, gebaarde gezichten:

Een militaire training misten zij, maar wat zij wel hadden, was die saamhorigheidsgeest van vakbondsleden en zij marcheerden ordelijk en vol plichtsbesef. Sommigen droegen geweren op de schouder, die zij in een of ander magazijn hadden gekregen. De geweren van de soldaten bungelden over hun rug; zij hadden hun petten schuin opgezet; zij waren opgewekt en vrolijk, rookten verwoed en zwaaiden naar meisjes.[5]

Wolff verbaasde zich te zien hoeveel rode stof die revolutionairen te pakken hadden kunnen krijgen in een tijd van hevige schaarste, ook op dit gebied! Hij was ook onder de indruk van het aantal voertuigen dat zij hadden weten te vorderen:

Legerwagens reden langs met van die rode vlaggen. Erop soldaten en burgers met rode banden, ineengedoken, zittend, knielend of staand naast machinegeweren, allemaal in een of andere krijgshaftige houding en klaar om te schieten, hoewel er geen spoor van enige vijand viel te bekennen. Er waren ook mooie kleinere wagens met vijf of zes soldaten, ook klaar om te schieten, die af en aan reden door de stad op patrouille.

Ik zei tegen mijzelf dat dit het is wat moderne oorlogen en revoluties onderscheidt van die in het verleden: bij het uitbreken van oorlogen en revoluties worden nu onmiddellijk alle voertuigen afgepakt van hun eigenaars, dat is het eerste wat zij doen, en elke strijd om de macht of voor de vrijheid begint voortaan blijkbaar met een vrolijk nummertje show, op te voeren door die nieuwe snelheidsmaniakken . . . Er kwam geen eind aan de stoet. Hier en daar probeerden wat mensen een lied aan te heffen, maar hun gezang sloeg niet aan en stierf weer weg. Van tijd tot tijd weerklonk er ook uit de rijen een juichkreet voor de revolutie of voor het volk. Soms werden deze beantwoord door groepen of door toeschouwers, maar . . . in deze deftige winkelstraat was men nog niet zo in de stemming voor luidruchtige betogingen. Ik merkte ook een paar passerende soldaten op die hun tunieken hadden uitgetrokken en deze losjes, bij wijze van cape, over de schouders hadden gehangen – maar dan binnenste buiten. Om het effect nog te verhogen, hadden zij ook hun mouwen binnenste buiten gekeerd, zodat die slapjes bengelden en de voering net een leeg worstvelletje leek. Dat was dan ook het enige wat een beetje schilderachtig was aan heel die optocht – een schilderachtig, wat rommelig tafereel om te laten zien dat er nu een eind was gekomen aan oorlog en oorlogsdiscipline.[6]

De stoet trok in de richting van het paleis, één van de twee ten opzichte van elkaar tegenstrijdige politieke brandpunten van deze dag; het andere was de Rijksdag. Die tegenstelling weerspiegelde een splitsing in de SPD, de enige politieke partij die nog betrekkelijk onaangetast was gebleven door de waarden van het keizerlijke Duitsland. In 1917 had de radicale linkervleugel zich van de partij afgesplitst om de Onafhankelijke Socialisten, de USPD, te vormen, die op hun beurt de Spartakusbund en later de Duitse communistische partij zouden voortbrengen. In wezen ging het om een tegenstelling tussen de gematigde sociaaldemocraten als Philipp Scheidemann en Friedrich Ebert, en de marxistische radicalen onder leiding van Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg.

Die middag waren beide partijen ieder uit op de macht door middel van krachtige woorden. De marxisten hadden het paleis bezet, de keizerlijke residentie aan het einde van de laan Unter den Linden. De sociaal-democraten waren bijeen in de Rijksdag, het gebouw van de kamer van afgevaardigden, dat een eigenaardige aanblik bood:

Buiten de eigenlijke zittingszaal stonden of lagen groepjes soldaten en matrozen op het enorme rode tapijt, met hun geweren aan rotten gezet. Hier en daar kon men een revolutionair zien slapen op een bank. De hal zelf was schemerdonker, terwijl de lelijke, overvolle kamer hel verlicht was. Er had zich een soort volksverzameling gevormd van soldaten zonder

onderscheidingstekenen en omgekeerde geweren, van vrouwen en van afgevaardigden; allen droegen iets roods.[7]

Te midden van dit bonte, gewapende gezelschap zat Philipp Scheidemann, een kleermaker die een vooraanstaand sociaal-democraat was geworden en die een constitutionele monarchie verwachtte, in het restaurant van de Rijksdag en probeerde daar zijn honger te stillen met een of ander waterig soepje. Een groep soldaten en arbeiders kwam binnenstormen, om aan te kondigen dat Liebknecht een toespraak hield vanaf het balkon van het paleis en vroeg om een republiek naar het voorbeeld van Sovjet-Rusland. Als er onheil moest worden gekeerd, zo had men Scheidemann geleerd, moest men onmiddellijk handelend optreden. Zijn soep half opgegeten achterlatend, liep hij naar het balkon van de Reichstag en richtte zich tot de menigte. Hij hield de mensen voor dat het verrotte karkas van de keizerlijke orde was opgeruimd en riep vervolgens een republiek uit. Friedrich Ebert was, zo kondigde hij aan, benoemd tot kanselier en zou een regering vormen die vertegenwoordigers van alle socialistische partijen zou bevatten. Hij pleitte voor verantwoord gedrag, voor handhaving van recht en orde en deelde mee dat het leger op zich had genomen het gezag van kanselier Ebert te respecteren. Vervolgens liep Scheidemann terug en at zijn soep verder op.

Terzelfdertijd wapperde er een rode vlag over het paleis waar Liebknecht nog steeds aan het spreken was. Er schijnt overigens een soort stilzwijgende overeenkomst te zijn geweest volgens welke geen van beide partijen elkaars toespraken zou verstoren. Liebknecht vroeg om: 'Alle uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht aan de sovjets van arbeiders en soldaten'. De stemming was duidelijk revolutionair en toch kan men ook hier een zekere Duitse hang bespeuren naar theoretische breedvoerigheid ten koste van de beknoptheid. Vergelijk de Duitse formulering met de scherpere en meer omvattende bolsjewistische slagzin: 'Alle macht aan de sovjets'.

Later op de dag verscheen Liebknecht in de Rijksdag om te eisen dat de sovjets de macht zouden krijgen. Het was stil terwijl hij zijn toespraak hield. Niemand voelde ervoor met hem te redetwisten op een moment dat Scheidemann dringend probeerde de USPD tot samenwerking met de sociaal-democraten over te halen.

Het was op deze manier dat de nieuwe Duitse republiek vorm begon te krijgen. In de plaats van een Hohenzollern-keizer, gesteund door zijn generaals Hindenburg en Ludendorff en door een toegewijde officierskaste, kwam een voormalig kleermaker, die een voormalige zadelmaker had uitgeroepen tot de nieuwe leider van Duitsland. Opmerkelijk was dat de zadelmaker woedend was om wat de kleermaker had gedaan.

Ebert wilde geen republiek, maar een constitutionele monarchie! Hij liep rood aan van drift, sloeg met zijn vuist op tafel en deelde Scheidemann mee dat deze het recht niet had een republiek uit te roepen. Maar de republiek die niemand wilde was nu eenmaal geboren.

Sefton Delmer is van mening dat de republiek diezelfde nacht ook is gestorven. Ebert ging naar het particuliere kabinet van de kanselier in het regeringsgebouw aan de Wilhelmstrasse, vlak bij de plaats waar men op zekere dag begon te bouwen aan zekere bunker. Daar is nu een braakliggend terrein in Oost-Berlijn, slechts bewoond door een aanzienlijke hoeveelheid konijnen. Het valt te verdedigen dat Duitslands toekomst – bunker, konijnen en al het verdere – die nacht in hoge mate is bepaald, toen Ebert daar een telefoontoestel, nummer 988, hoorde rinkelen. Hij nam op en merkte dat hij via een geheime lijn was verbonden met generaal Groener in het hoofdkwartier van de strijdkrachten in Spa. Groener deelde mee dat de keizer als balling naar Nederland was gegaan en dat Hindenburg het Duitse leger heelhuids naar het vaderland terugvoerde. Hij drong er bij de nieuwe regering op aan het officierskorps te steunen in de handhaving van de discipline. Hij drong er ook bij de regering op aan weerstand te bieden aan het bolsjewisme en bood voor dat doel de steun aan van het leger. De eerste kanselier en toekomstige president van Duitslands eerste republiek, zelf een monarchist, stemde hierin toe. Hij vertrouwde de ondersteuning van zijn republiek toe aan het in stand houden van de Pruisische militaire tradities, sloot een verbond met het leger ter bestrijding van een revolutie, die zij beiden, naar hij zei, 'haatten als de zonde'. Sefton Delmer noemt de Weimar-republiek ergens de 'republiek met een gat in haar hart'. Dat gat was er van het begin af aan.

Men kan aanvoeren dat Ebert geen keus had. Hij zat gevangen tussen het leger en de 'rode terreur'. Toch was hij in naam regeringsleider en regeringsleiders stellen zich gewoonlijk niet ter beschikking van hun militaire bevelhebbers – althans niet onmiddellijk en niet zonder te trachten het gezag dat zij in naam hebben ook te doen gelden. Tenzij uiteraard het leger in kwestie zichzelf beschouwt als een staat in de staat, zoals dat in Pruisen het geval was, en de regeringsleider in kwestie een zadelmaker is die praat tegen een krijgsheer.

Scheidemanns beroep op de bevolking van Berlijn, recht en orde te handhaven, vond zijn weerklank in de manifesten van de radicale partijen. Op de eerste dag van de republiek gaven zij een proclamatie uit:

Burgers, arbeiders: orde en recht zijn noodzakelijk voor een doeltreffend verloop van de revolutionaire beweging. De bevolking wordt dringend verzocht de straten vrij te houden en niet in het donker uit de gaan.[8]

Weliswaar hadden de Spartakisten een algemene staking uitgeroe-

pen, maar zij maakten daarop uitzonderingen. Sommige stakers hadden het leven voor de gewone man al te moeilijk gemaakt en de volgende openbare dienstverlening moest doorgaan: vervoer, voedselproduktie, energieleverantie, ophalen van vuilnis, riolering, medische diensten en restaurants (!) maar geen cafés.[9] Met andere woorden: de staking moest alleen in naam algemeen zijn. De trams begonnen weldra weer te rijden en 's avonds was de stad betrekkelijk rustig. Er waren een paar haarden van rechts verzet, maar geen van alle hevig. Intussen ging het leventje in de Friedrichstrasse, een van de voornaamste centra van amusement van Berlijn, min of meer zijn gewone gang:

De cafés en danszalen waren zo vol dat wij moeilijk een plaats konden vinden. Soldaten, mannen in avondkleding en meisjes van allerlei slag en allooi vormden het merendeel van de menigte. Plotseling werd het orkest overstemd door het geluid van machinegeweerschoten. Een van de vensters bij ons in de buurt werd doorboord door kogels; stukken glas vielen in alle richtingen. Het orkest hield op met spelen. Toen kwam vanuit de straat het geluid van handgranaten. Iemand schreeuwde het uit. De menigte bewoog zich naar achteren in het restaurant. Toen vloog de deur open en wankelde een man de ruimte binnen, het bloed stroomde van zijn voorhoofd . . . Spoedig werd het weer rustig op straat en iemand sprong op het podium. 'Meine Damen und Herren, *neemt u ons deze kleine onderbreking niet kwalijk. Er werd vanaf daken van huizen geschoten op regeringstroepen. Maar dat is nu allemaal voorbij. Laat uw plezier niet langer bederven.*'[10]

In weerwil van dit soort voorvallen was men algemeen van gevoelen dat de revolutie een rustig en ordelijk verloop had, zonder een zweem van de ongepaste hysterie die het uitbreken van de oorlog in augustus 1914 had vergezeld. Het was een ietwat teleurstellende vertoning. De liberaal Eugen Schiffer vond:

Niets opwindends, niets indrukwekkends, niets om enthousiast van te worden. Bij mijn thuiskomst was alles wat ik mijn vrouw kon vertellen dat ik dacht dat een revolutie toch heel anders zou zijn. De monarchie scheen te zijn gevallen als een verrotte eik in een windstootje.[11]

De volgende dagen vertoonde Berlijn een vreemde mengeling van rust en onrust. Er waren nu en dan opwellingen van straatgevechten in het centrum en dit leidde tot verkeersproblemen. De burgers kregen het advies zich uitsluitend per tram te verplaatsen, aangezien de strijdende partijen erin hadden toegestemd niet op openbaar vervoer te schieten.

Een groep revolutionaire matrozen uit Kiel had het hoofdkantoor van de telegraafdienst bezet ten behoeve van de voorlopige regering. Zij slaagden er met hun actie in de lijnen open te houden, maar helaas was er voor hen niets te eten, behalve bepaalde noodrantsoenen voor

speciale gevallen, die alleen mochten worden aangesproken met een schriftelijke machtiging van de regering. De hongerige matrozen besloten drie man te sturen naar Ebert in de Rijksdag. Hem konden ze niet vinden, maar Wolfgang Heine, de nieuw-benoemde minister van Justitie, zei hun dat het wel in orde was als zij de noodrantsoenen zouden opeten. Er was echter nog altijd geen schriftelijke volmacht. De deputatie ging terug naar Heine en ditmaal ging hij in persoon met de matrozen terug. Zijn aanwezigheid was niet voldoende om de matrozen te overtuigen. Hij moest zorgen voor een getypte volmacht, ondertekend door Ebert, voordat de revolutionairen ertoe konden worden overreed met vasten op te houden.[12]

Over het algemeen waren er, zoals graaf Kessler opmerkte, geen ernstige onderbrekingen van het vervoer, de belangrijke diensten, de riolering of de telefoon. Het leven ging zijn gangetje als altijd en hoewel er vele schoten werden afgevuurd, vielen er verwonderlijk weinig slachtoffers.[13]. Toch heerste er rust zowel als onrust. Niet alleen nam de spanning tussen de Spartakusbund en de SPD onheilspellend toe, maar ook verdween alle discipline bij het Berlijnse garnizoen, dat niet meer kon gelden als een daadwerkelijke steun voor de voorlopige regering. De adjudant rapporteerde zijn bevelvoerend officier:

Wanorde, gebrek aan discipline, plundering, lukraak opvorderen en huiszoekingen. . . De troepen gaan hun gang maar, de kazernes zijn net gekkenhuizen. Schildwachten bestaan niet. Er zijn soldatensovjets in alle hoeken en gaten. . . De werkelijke heersers over Berlijn zijn bandeloosheid, verdorvenheid en wanorde. De kazernes zijn het ergst van al. Tot barstens toe vol als het tijd is om te eten of uit te betalen, maar leeg als een bevelvoerend officier ook maar een dozijn mannen nodig heeft. Dag en nacht hetzelfde zinloze geschiet, voor de grap of uit angst.[14]

Inderdaad plunderden half-revolutionaire, half-criminele militaire eenheden de huizen in de meer welvarende delen van de stad systematisch. Zij kondigden hun aanwezigheid aan door een aan de deurknop opgehangen granaat, drongen het huis dan binnen, terroriseerden de bewoners en roofden het leeg.[15]

In haar wanhopige pogingen de bevolking te bewegen tot weerstand aan de linkse pogingen een sociaal-democratische revolutie te veranderen in een bolsjewistische chaos van geweld en ontwrichting, nam de regering ten einde raad haar toevlucht tot openbaar adverteren om de mensen duidelijk te maken dat zij speelden met zelfvernietiging. De regering ontleende een zin aan een gedicht van de talentvolle schrijver Walter Mehring. Overal in Berlijn kon men destijds op de *Litfassäulen* (reclamezuilen) grote affiches zien met de tekst: *Berlin, dein Tanzer ist der Tod:* Berlijn, je danst met de dood.

Er waren nu drie afzonderlijke politieke elementen uit op de macht: de SPD, de USPD en de door Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht geleide Spartakusbund, die boodschappen met broederlijke groeten zond aan de bolsjewieken. Op 10 november weigerde Liebknecht toe te treden tot de uitvoerende raad van SPD en USPD en daarom vaardigde deze laatste de ex-metaalbewerker Emil Barth daarin af. Om vijf uur 's middags was er in het Busch Circus een massale bijeenkomst van sovjets uit heel het land, om te beslissen over de vorm van de nieuwe regering. De Spartakusbund probeerde hen te overreden, maar de drieduizend gedelegeerden kozen daarentegen Barth als hun afgevaardigde. In feite kozen zij daarmee voor de sociaal-democratie.

Terugblikkend gelooft professor Reiff dat dit het moment was dat Ebert het land afkeerde van het bolsjewisme. Hij zag in feite kans de sovjets te overreden hun macht af te staan ten behoeve van een democratisch vertegenwoordigend bestel met daaruit voortvloeiende verkiezingen. Zijn aankondiging dat SPD en USPD gezamenlijk een regering zouden vormen, werd toegejuicht, omdat de sovjets hun revolutie opgaven en de Spartakusbund hun steun ontzegden. Op de stemming volgde echter een langdurige discussie over de samenstelling van de nieuwe regering; zo langdurig dat een soldaat uitriep: 'Als jullie nou niet gauw besluiten, zullen wij soldaten zelf de regering gaan vormen.' Toen kwam men heel snel tot een beslissing en werd er een voorlopige regering gevormd.

De meest rechtstreekse bedreiging van die nieuwe regering werd gevormd door een halfslachtige rechtse 'putsch'. Op 6 december ging een viertal lieden, bestaande uit een lid van een soldatensovjet, een zekere Feldwebel Fischer, en voorts een twijfelachtige Amerikaans-Duitse journalist genaamd Martens en twee jonge aristocraten van het ministerie van Buitenlandse Zaken, ertoe over Ebert in de Rijksdag onder druk te zetten. Zij drongen er bij hem op aan zichzelf tot president uit te roepen. Terzelfdertijd arresteerde een groep gewapende mannen de uitvoerende raad. Ebert antwoordde dat hij de kwestie met zijn raad moest bespreken. Daarop werden allen vrijgelaten en de putsch ging uit als een nachtkaars.

Intussen waren spartakistische agitatoren doende steun te verzamelen in de arme wijken van Berlijn. Zij verzekerden zich van de toestemming tot het houden van een ongewapende betoging, die werd gegeven door het hoofd van de politie, Emil Eichhorn, een onstandvastig man van linkse signatuur. Toen het leger vernam dat de betogers best eens gewapend konden zijn, nam het zijn eigen maatregelen. De *Gardefusiliere,* in Berlijn bekend als de *Maikäfer* (meikevers), kregen opdracht het *Regieringsviertel* te verdedigen. Op 6 december vonden zestien betogers

de dood tijdens de eerste botsing tussen leger en revolutionairen; twaalf raakten er ernstig gewond en er waren vele minder ernstige slachtoffers. Niemand kon zeggen wie het eerst had geschoten.

De doden verbreedden de kloof tussen SPD en Spartakusbund en een burgeroorlog begon tot de reële mogelijkheden te behoren. *Rote Fahne,* het blad van de Spartakisten, trok de volgende ochtend van leer:

Arbeiders, soldaten, kameraden: veertien (sic) *lijkkisten staan in Berlijn op straat. Weerloze, vreedzame strijders, neergemaaid door laffe moordenaars. Laat de schuldigen van deze bloedige misdaad daarvoor betalen. Gooi de ware schuldigen uit de regering, die verraders van onwetende soldaten, Ebert, Scheidemann & Co. Hun namen zijn een contrarevolutionaire strijdkreet geworden, een banier van anarchie, broedermoord en verraad aan de revolutie. Wilskracht! Sterkte! Besluitvaardigheid! De tijd van actie is aangebroken. De bloedige misdaad moet worden gewroken, de samenzwering van Ebert en Scheidemann moet met ijzeren vuist worden vernietigd; de revolutie moet worden gered. Weg met Ebert, Scheidemann & Co. Alle macht aan de arbeiders- en soldatensovjets. Aan het werk. Op de barricaden. Ten strijde. Weg met die met bloed bevlekte laffe putschisten. Lang leve de revolutie!*[16]

Te midden van al deze opwinding begonnen Hindenburgs frontlinietroepen allerordelijkst in Berlijn terug te keren om er aandoenlijk als helden te worden verwelkomd. Graaf Kessler zag een divisie Unter den Linden afmarcheren. De soldaten droegen stalen helmen en sommigen ook bloemslingers. Zij spreidden talloze zwart-wit-rode vlaggen ten toon, de kleuren van het oude Duitsland. Er was niet één rood vaandel. De officieren, evenzeer overdekt met bloemen, reden aan het hoofd van hun colonnes. Er was een grote menigte om hen toe te juichen; vlaggen wapperden van de huizen. Kessler, een intelligente, politiek bewuste liberaal, was diep in zijn hart getroffen door een soort schaamte, droefenis en liefde tot een dapper leger, dat glorieus maar ongelukkig terugkeerde. De tragedie van dat terugkerende leger werd samengevat door het optreden van Ebert, die het bij de Brandenburger Tor begroette met de woorden: 'Nu gij onverslagen terugkeert van het slagveld groet ik u.' Met dat woord *onverslagen* gaf Ebert nog wat voedsel aan die legende van de 'dolkstoot in de rug', die mythe waarop het hardnekkige militarisme stoelde en die in de Weimar-republiek opgeld deed...

Een rechtstreekse bedreiging voor de uiterst wankele nieuwe regering

Onder: *Noskes mannen in actie, maart 1919.*
Rechts: *Etenstijd voor revolutionaire matrozen in de koninklijke stallen, 1918.*
Rechtsonder: *Een fotograaf heeft dekking gezocht tijdens de straatgevechten in Berlijn van 1918.*

kwam van de zijde van de marine. Medio november had stadsbevelhebber Otto Wels zeshonderd matrozen uit Cuxhaven gevraagd naar Berlijn te komen, als reserve-eenheid ter verdediging van de republiek. Zij waren ingekwartierd in het paleis en de keizerlijke stallen en noemden zichzelf de Volksmarinedivisie. Bij het eerste uitbreken van de revolutie aan de kust hadden zij zich zowel krachtdadig als betrouwbaar betoond; maar nu, na hun aankomst in Berlijn, hadden zij voor een steeds onafhankelijker koers gekozen, waarbij zij hun eigen administratieve en disciplinaire sovjet instelden, zeer tot ongenoegen van hun gastheren en betaalmeesters, de nieuwe regering.

De verstandhouding tussen matrozen en regering werd steeds slechter. De matrozen hebben weliswaar het paleis niet echt geplunderd, zoals andere revolutionairen ooit de Tuilerieën plunderden, maar er was wel een gestadige heimelijke stroom van gestolen ex-keizerlijke schatten die 's nachts werden verscheept (het paleis lag aan de rivier de Spree). De matrozen maakten zich, zo te zeggen, schuldig aan een zeker gebrek aan waakzaamheid, maar dit had ook zijn voordelen. Tijdens het hoogtepunt van hun bezetting slaagde Max Bode, het hoofd van de Berlijnse musea, erin de twee beroemdste schilderijen van Watteau, *L'Embarquement pour l'île Cythère* en *L'Enseigne de Gersaint* op een handkar het paleis uit te smokkelen.[18] Begrijpelijk dat de regering de wenselijkheid in twijfel begon te trekken van het houden van zeshonderd matrozen in het paleis. Het werd steeds duidelijker dat het overheidsapparaat zijn mannen niet in de hand kon houden.

Op 12 december raadde Hugo Simon, minister van Financiën, de onmiddellijke en onaangekondigde verwijdering van de matrozen uit de hoofdstad aan – terwijl er nog steeds schatten verdwenen. Wels werd gemachtigd met hen te onderhandelen over hun vertrek en de wijze waarop zij zich weer bij hun eenheid zouden voegen. Zij wilden blijven, meer mankracht en vooral betaling, terwijl zij het gezag betwistten van hun betaalmeester om aan hen orders te geven. Op 21 december kreeg Wels volmacht hun 80.000 marken uit te betalen, nadat zij het paleis hadden verlaten en de sleutels hadden overgedragen – sleutels die korte tijd een belangrijke, want symbolische betekenis hadden. Zij moesten verhuizen naar de keizerlijke stallen en zouden in de toekomst een maximum-sterkte hebben van zeshonderd man.

De matrozen stemden toe, maar overhandigden de sleutels niet aan Wels, maar aan de USPD-man Emil Barth. Deze laatste belde Wels op in aanwezigheid van de matrozen en deelde hem mee dat het met de betaling in orde was. Wels, die Barth niet vertrouwde, antwoordde dat hijzelf de sleutels in ontvangst had moeten nemen. Daarop stelde hij voor dat de sleutels zouden worden overhandigd aan Ebert, die immers

in naam opperbevelhebber was van de strijdkrachten. Hoewel Barth volhield dat hij en Ebert evenveel gezag hadden, vertrokken de matrozen met hun sleutels op zoek naar de president. Ze troffen hem helaas niet aan, omdat hij was gaan lunchen. Wels weigerde daarop hun uit te betalen. Aangezien het vlak voor Kerstmis was, stak er wel haast achter die betalingskwestie. Derhalve gingen de matrozen over tot de bezetting van de kanselarij en de telefooncentrale aldaar; ze sneden alle lijnen naar de buitenwereld af, met uitzondering van de geheime lijn naar Groener. Ebert schijnt lering te hebben getrokken uit zijn ondervinding, te zijn opgesloten in zijn eigen kanselarij. Toen Albert Speer het gebouw inspecteerde dat hij in 1933 voor Hitler moest opknappen, ontdekte hij tot zijn verbazing dat alle zolders van een reeks regeringsgebouwen onderling waren verbonden, zodat een opgesloten kanselier langs deze weg kon ontsnappen en kon opduiken op de bovenste verdieping van het Adlon Hotel. Hitler zag het nut niet in van zo'n vluchtweg en liet deze dichtmetselen.

Intussen dromden andere matrozen samen in Wels' kantoor en eisten betaling, hoewel de sleutels nu weer terug in het paleis waren. De spanning steeg en er werden dreigementen geuit, toen plotseling schoten weerklonken van de straat. Wels rende naar het balkon en riep de regeringstroepen toe het vuren te staken zolang er werd onderhandeld. Om zes uur 's middags hadden de matrozen echter het terrein afgezet, terwijl regeringstroepen machinegeweren hadden gericht op de bezette gebouwen. Er kwamen nog troepen bij, in wagens en pantserwagens. Tot 7.25 uur kon een confrontatie worden voorkomen. Toen echter trachtte een vreemde wagen door het kordon van matrozen te breken. Deze openden het vuur en een pas aangekomen pantserwagen schoot terug. Een matroos werd gedood en drie raakten zwaar gewond. De matrozen werden woedend op Wels en lynchten hem bijna. Om hen te kalmeren, gaf hij toestemming tot uitbetaling, maar dit scheen de mannen nog woedender te maken. Ten slotte ontvoerden zij Wels en diens assistent en brachten hen naar de keizerlijke stallen; onderweg liepen beiden klappen op. Bij zijn aankomst werd Wels nog verder mishandeld en kreeg hij te horen dat hij moest sterven.

In het algemeen waren Eberts troepen tamelijk trouw gebleven. Daarom gaf hij een eenheid opdracht met de matrozen te onderhandelen, terwijl beide partijen erin toestemden de kanselarij te ontruimen. Zij deden dit om tien uur 's avonds, maar 's nachts om één uur was Wels nog steeds gevangen. Ebert besloot zijn bevrijding gewapenderhand te verzekeren. Hij had redenen aan te nemen dat hij nog steeds enig gevaar liep, aangezien *Rote Fahne* hem de schuld had gegeven van de doden op 6 december.

Op 23 december mobiliseerde luitenant-generaal Lequis, bevelhebber van de Garde-Kavallerie-Schützen Division, de meeste troepen in Berlijn. De volgende ochtend, daags voor Kerstmis:

Unter den Linden was één groot legerkampement. Van alle kanten kwamen compagnieën, te voet en in wagens, onder aanvoering van soldatensovjets. De mannen waren geschaard in slagorde met stalen helmen, broodzakken en opgestoken bajonetten. De Potsdam Divisie naderde resoluut achter haar veldbatterijen, handgranaten hingen aan de koppels.[19]

Na een laatste – en mislukte – poging tot onderhandelen begon de slag, om precies acht uur 's avonds. De troepen hadden verscheidene machinegeweren opgesteld, terwijl de matrozen vijf machinegeweren hadden en een zwaar stuk veldgeschut. Dit bracht de bevelvoerend officier, Garde-Kavallerie Division Kolonel von Tschirschky und Bösendorff, ertoe artillerie op te commanderen. Twee 105 mm-stukken werden opgesteld.

Het eerste schot raakte de eerste verdieping van het paleis, boorde een diep gat en stelde een machinegeweer buiten gevecht. Andere schoten raakten de benedenverdieping en beschadigden het balkon vanaf waar de keizer in augustus 1914 de oorlog had beloofd aan een enthousiaste menigte.

Toen nóg een geweer ging schieten op de keizerlijke stallen, begonnen matrozen vanuit verborgen posities het vuren te beantwoorden. Het vuurgevecht duurde enige tijd voort met ten minste een merkwaardige onderbreking. C.M. Schmidt, een journalist die de gebeurtenissen versloeg vanuit een veilige kelder, kon door het hinderlijke schietlawaai zijn stuk niet goed doorbellen naar zijn krant, *B-Z am Mittag*. Flinke kerel als hij was, gaf hij zijn assistent opdracht een versleten wit tafelkleed op te houden en samen liepen zij naar de keizerlijke stallen. Daar legden zij uit dat een kort staakt-het-vuren nodig was om ervoor te zorgen dat de hele zaak goed door de pers zou worden verslagen. De matrozen gingen ermee akkoord, onder de voorwaarde dat het leger ook zou ophouden met schieten. Onderhandelingen leidden tot een bestand en wat later werd er bij de stallen een stapel *B-Z am Mittag* bezorgd.[20]

Het schieten werd hervat tot de matrozen ten slotte met een bestandsvlag kwamen. Na enige tijd onderhandelen, stemden ze erin toe het paleis te verlaten. In die tussentijd was een groep gewapende Spartakisten door het legerkordon gebroken. Deze mannen trachtten nu het paleis te veroveren, maar zij werden er met de bajonet uit verjaagd. Terzelfdertijd vielen andere gewapende elementen, al of niet politiemannen, het leger van achteren aan, terwijl zich een enorme menigte had verzameld om naar het vechten te kijken.

Er wordt beweerd dat hier een verbazingwekkend gevoel voor decorum ten toon werd gespreid. Toen de menigte onder vuur kwam van machinegeweren en voor dekking wegrende, namen de mensen niet de kortste weg over de ex-keizerlijke gazons, maar namen ze plichtsgetrouw de omweg door poortjes met het opschrift: 'Verboden op het gras te lopen'.[21] Die menigten schenen graaf Kessler de redding toe van de matrozen. Al die mensen remden de aanvallende troepen en ontnamen bepaalde eenheden de moed feitelijk slag te leveren.[22] Spartakistische agitatoren hielden toespraken en riepen op tot diverse soorten actie. Graaf Kessler deed dat alles nogal denken aan de sprekers in Hyde Park Corner op een zondagmorgen.

Te midden van al dat vechten en betogen hield de stemming van daags-voor-een-vrije-dag stand. Een huizenblok verder was de Friedrichstrasse vol winkelende mensen, straatorgels speelden en straatventers boden hun huiskamervuurwerk en koekjes te koop aan. In de juwelierswinkels op Unter den Linden liepen de zaken als gewoonlijk, evenals in de grote warenhuizen. In Europa viert men Kerstmis als op Kerstavond de eerste ster verschijnt en 24 december 1918 vormde hierop geen uitzondering. Alleen hoorde men af en toe schoten voor het paleis.

Het leger vond het steeds moeilijker door te gaan met vechten. Eigenlijk gaven zowel de matrozen als de regeringstroepen de strijd op. De matrozen verlieten het paleis, maar mochten in de stallen blijven. Zij stemden erin toe te worden opgenomen in de republikeinse strijdkrachten en beloofden niet meer tegen de regering te zullen strijden. De troepen werden teruggetrokken en de staat van paraatheid van het Berlijnse garnizoen werd ingetrokken. De matrozen verloren negen man en hadden vele gewonden; de Spartakisten verloren twintig man en het leger twee. De volgende morgen waren alle kranten het erover eens dat de regering had gecapituleerd voor krachten van de wanorde en dat het in de eerste plaats al beter zou zijn geweest als de regering helemaal niets zou hebben gedaan. Een ooggetuige van het gevecht tussen matrozen en regering vatte heel de episode samen door te constateren dat deze voortkwam uit verwarring en het niet-opvolgen van instructies: 'Orde en tucht zijn tijdens een revolutie even belangrijk als in alle andere tijden'.[23]

Daags daarop, eerste Kerstdag, organiseerden matrozen en Spartakisten een grote betoging rond het paleis. Zij bezetten de gebouwen van de SPD-krant *Vorwärts* en brachten hun eigen 'revolutionaire' editie uit – op rood papier. Men was algemeen van mening dat, als de omstandigheden in Berlijn nog slechter zouden worden, de hoofdstad wel spoedig zou worden bezet door geallieerde troepen.

Het vuurgevecht rond het paleis had meer schade toegebracht aan het

exterieur van het gebouw dan de matrozen met hun bezetting hadden aangericht. Het kan waar zijn of niet dat de matrozen dekens onder de statieven van hun machinegeweren legden om krassen op de vloer te voorkomen[24], maar in ieder geval was graaf Kessler, die een dag of wat later in het paleis rondwandelde, verbaasd over de geringe schade die de openbare gedeelten er hadden opgelopen. In de particuliere appartementen van het keizerlijk paar stonden de zaken er enigszins anders voor. De matrozen hadden lessenaars opengebroken en brieven gestolen, de keizerlijke garderobe was verdwenen, evenals de gouden knoppen van alle keizerlijke wandelstokken.

Maar ondanks gevechten en spanning eindigde het jaar in alle opgewektheid. In Berlijn was nog het zogenaamde *Tanzverbot* van kracht: dansen was verboden tijdens de laatste jaren van de oorlog en alle gelegenheden voor amusement moesten vroeg sluiten. Dit had geleid tot een enorm groot aantal clandestiene nachtclubs, die bijna onmiddellijk na het ondertekenen van het bestand ontstonden en die de basis vormden van het Berlijnse nachtleven in de komende jaren. Het *Verbot* duurde ook na de vrede voort, omdat men meende dat openbaar vermaak niet in overeenstemming was met Duitslands nederlaag en met de rouw om zijn doden. Maar op oudejaarsavond van 1918 werd er een ontheffing verleend en Berlijn liet zich dan ook niet onbetuigd:

Tienduizend mensen op de been. De lucht is geladen met elektriciteit, weergaloze politieke hoogspanning. Berlijn is roodgloeiend. Het oude jaar eindigde in koortsachtige opwinding en blijkbaar waren allen zich bewust van de ernst van dat uur. Maar toen dwarrelde confetti omlaag en mannen en vrouwen, dorstend naar het leven, dansten het nieuwe jaar in. Orkesten speelden in alle gelegenheden hun walsen, foxtrots of one-steps. Voeten flitsten over de dansvloer, jaspanden wapperden, champagnekurken knalden. Handen zwaaiden omhoog en een 'gelukkig nieuwjaar' weerklonk over de straten die nog steeds het geluid van de betogingen weergalmden.[25]

De schrijver van deze regels zegt vervolgens dat hij Berlijn nog nooit met zo'n hysterische gedrevenheid heeft zien dansen en vermaak zoeken; doldwaze stelletjes luidden het nieuwe jaar in met een mengsel van driekwartsmaat en oproer, confetti en rode vaandels.

In januari 1919 zag men de laatste werkelijk serieuze poging tot een linkse putsch in Berlijn. Deze kwam niet onverwacht voor de regering, die een voorzorgsmaatregel nam die op den duur zou bijdragen tot haar uiteindelijke ondergang: zij gaf de stoot tot de Weimar-traditie van het privé-leger. Sinds de mislukte acties rondom het paleis, bestond er alle reden tot twijfel aan de betrouwbaarheid van het Berlijnse garnizoen. Daarom werd besloten ongeregelde vrijwilligerscompagnieën te re-

kruteren die de jonge republiek de benodigde steun zouden verschaffen. Aldus werd het Freikorps geboren. De ontwerper ervan was Gustav Noske, voormalig onderofficier, die zichzelf eerder had onderscheiden door zijn optreden tegen de muitende Noordzee-matrozen. Hij nam op zich de ongeregelden te formeren en te gaan leiden met de opmerking: 'Nou, iemand moet toch de bloedhond zijn.'

Vrijwilligers stroomden samen naar het Freikorps; op een bepaald moment waren er 177 verschillende eenheden. Zij traden toe om uiteenlopende redenen. Jonge aspirant-officieren, zoals Ernst von Salomon, traden toe omdat zij zich vernederd voelden door Duitslands nederlaag en ineenstorting, en omdat zij het front niet hadden beleefd, niet dat *Fronterlebnis* kenden dat als enige een man toetst en sterkt. Anderen traden toe omdat oorlog het enige vak was dat zij kenden – vooral diegenen, aldus professor Reiff, die bij de zwaargetrainde stoottroepen waren geweest (net zoals de ongeregelden na de Tweede Wereldoorlog), commando's en anderen die zich in vredestijd allerminst op hun plaats voelden. Nog anderen gaven zich op vanwege de mogelijkheden tot plundering en opwinding. Maar in die eerste weken van 1919, toen het ernaar uitzag dat Duitsland het voorbeeld van Sovjet-Rusland kon volgen en heel het bestel met een kolossale ineenstorting werd bedreigd, toen trad de grote meerderheid toe, zoals Sefton Delmer zegt, 'omdat je dit als goed vaderlander moest doen'. Deze zienswijze wordt bevestigd door de ondervindingen van Dr. Karl Heck, die aan het westelijk front had gediend en destijds student was in Tübingen. Hij en vele anderen van zijn studentencorporatie of broederschap traden toe tot het Freikorps, deels uit zucht naar avontuur, maar voornamelijk omdat zij vonden dat hun vaderland in gevaar verkeerde. Zoals een andere Freikorpsist opmerkte:

Het was verre van ons de werkende man, de man zonder bezit, als onze vijand te beschouwen . . . Integendeel, onze sympathieën gingen meer uit naar hem, dan naar mensen die bezittingen hadden. Het was heel moeilijk voor ons hen als onze tegenstanders te zien. Maar dat zij onze tegenstanders waren geworden, dat was buiten kijf.[26]

In menig opzicht bleek het middel bijna even slecht als de kwaal. Het Freikorps heeft de Spartakusbund ontegenzeglijk een halt toegeroepen en speelde misschien ook een daadwerkelijke militaire rol aan de oostelijke fronten, tegen Polen, Letten en anderen, die erop uit waren gebieden die de Duitsers als Duits beschouwden te bezetten of te heroveren. Maar het bestendigde ook de romantiek van het militarisme en, eenmaal ontbonden, leverde het een reeks geheime militaire genootschappen die aan politieke moord deden en die in het algemeen een brandhaard vormden van rechtse militaire en paramilitaire organisa-